

Adel in opspraak

Adel in opspraak

De Westerholts van Hackfort in de achttiende eeuw

BERT KOENE



Hilversum

Verloren

2014

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij de financiële steun van Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven en Stichting Hackfort Fonds.

Op het omslag van links naar rechts: Wilhelmine Charlotte van Wartensleben (zie p. 18), Anna Maria Dorothea van Lintelo (zie p. 124), Frederik Borchard Lodewijk van Westerholt (zie p. 38), Alexandrine Charlotte van Westerholt (zie p. 50), Jacob Adolf van Heeckeren (zie p. 43). Ondergrond: vooraanzicht van Hackfort, pentekening door Jan de Beyer, 1743, particuliere collectie, foto RKD.

ISBN 978-90-8704-448-0

© 2014 Bert Koene & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp: Robert Koopman, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort
Brochage: Van Strien, Dordrecht

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Woord vooraf	7
Echtelijke vijanden	12
Een 'goed' huwelijk	12
Bedreigd en mishandeld	19
Gescheiden	28
Smoezelige schulden	34
De kinderen verschijnen ten tonele	37
Nieuwe heren van Hackfort en Scherpenzeel	37
De verstandige zwager	42
Het echtpaar Von Baumgarten	51
De gestoorde heer van Scherpenzeel	58
Gevaarlijk gek	58
Opgesloten	70
Een beetje vrij	83
Overleden in gevangenschap	96
'Die miserabele Frits'	102
De verbroken verloving en een ongelukje	102
Ruzie met zijn zwager	111
Toch nog getrouwd	119
De zedeloze douairière	128
Een misstap met gevolgen	128
Jan Jimmink	136
De gewetensvolle voogd en zijn pupillen	143
Nabeschouwing	152
Afkortingen	157
Literatuur	157
Personenregister	159

Woord vooraf

Huis Hackfort bij Vorden in de Achterhoek is bijna vier eeuwen lang bewoond geweest door de adellijke familie Van Westerholt. Het geslacht is in de twintigste eeuw uitgestorven. De laatste barones, freule Sannie, voluit Johanna Alexandrina Frédérique Carolina van Westerholt, overleed op 14 april 1981. Zij, haar broer Arend en haar drie zusters waren rond het einde van de negentiende eeuw op Hackfort geboren. Arend, de oudste zuster Adriana Wilhelma en freule Sannie zijn, alle drie ongehuwd, tot hun dood op Hackfort blijven wonen.

Deze laatste generatie Van Westerholt heeft huis en landgoed Hackfort nagelaten aan de Vereniging Natuurmonumenten, onder voorwaarde dat het huis een woonfunctie moest behouden. Zo komt het dat het huis tegenwoordig als appartementengebouw is ingericht. De grote zaal is beschikbaar voor concerten en andere culturele evenementen, het koetshuis is getransformeerd tot restaurant, en rond het huis en over het landgoed zijn wandelroutes uitgezet. Zo heeft het feodale monument Hackfort nuttig en aangenaam hergebruik gevonden in onze egalitaire tijden.

Feodale omstandigheden heersten trouwens al twee eeuwen lang niet meer toen freule Sannie stierf. De Bataafse Revolutie van 1795 had vrijheid, gelijkheid en broederschap naar de Nederlanden gebracht. De naam van een oud adels-geslacht bleef nog wel indruk maken, maar het was afgelopen met privileges van geboortestand en met de overheersende rol van adel en ridderschap in het maatschappelijk leven van Gelderland.

Om de bewoners van Hackfort als leden van een heersende kaste te observeren, moeten we ons verplaatsen naar de tijd vóór 1795, de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Borchard Frederik Willem van Westerholt (1766-1853) was de laatste heer van Hackfort in dat tijdperk. Freule Sannie was een achterkleinkind van zijn jongere broer Alexander Jan Augustus. Ik zal mij bezighouden met deze Borchard en zijn broers en zusters, maar meer nog met de twee generaties vóór hen: hun ouders, ooms en tantes en hun grootouders van vaderskant.

Van deze personen is veel particuliere correspondentie bewaard gebleven. De brieven onthullen dat er merkwaardige lieden onder hen schuilden, wankel geesten bij wie meer dan één steekje los was. Het bleek mogelijk hun



Afb. 1 Huis Hackfort vanuit het noordwesten (foto commons.wikipedia.org).

handel en wandel in aanzienlijk detail te reconstrueren. De combinatie van intrigerende karakters én rijk bronnenmateriaal is de reden dat ik voor de achttiende-eeuwse Van Westerholts heb gekozen. (Hackfort was al in 1602 door vererving in handen van de familie Van Westerholt gekomen, maar over de zeventiende-eeuwse generaties is minder materiaal aanwezig.)

Uit het oogpunt van maatschappelijke positionering van de familie maakt het weinig uit of men vroege dan wel late jaren van de Republiek in ogenschouw neemt. Anders dan in Holland, waar de kooplieden-regenten van Amsterdam en zustersteden al in de loop van de zestiende eeuw machtiger werden dan de edelen, bleef in Gelderland en Overijssel de adel tot in de laatste jaren van de Republiek de machtigste groepering in bestuur en politiek. In die zin zijn de door mij behandelde generaties Van Westerholt ook representatief voor hun zeventiende-eeuwse voorouders.

Gelderland was in de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden verdeeld in drie vrijwel autonome delen: de Kwartieren van Nijmegen, Zutphen en Arnhem. Elk kwartier had een eigen Statenvergadering, waarin de stem van de ridderschap even zwaar woog als de stem der gezamenlijke steden. In de praktijk had het blok der edelen toch meer invloed, omdat er altijd wel enkelen van hen lid waren van een stadsbestuur, zodat hun stem ook kon doorklinken binnen het blok der steden.

Het was via het college van de ridderschap dat de adel zijn collectieve invloed deed gelden. Een edelman kon niet zomaar tot de ridderschap toetreden, zelfs al waren zijn voorouders van onbestreden adeldom. De belangrijkste aanvullende voorwaarde was dat men een havezate, dat wil zeggen een riddersmatige hofstede, moest bewonen. Hackfort was één van de 36 erkende havezaten in het Kwartier van Zutphen.

Hoewel het resideren op Hackfort dus essentieel was voor de toegang van de familie Van Westerholt tot de ridderschap en daarmee tot openbare ambten, zal ik slechts zijdelings, via het doen en laten van personen, aandacht schenken aan huis en landgoed. Wie vooral geïnteresseerd is in het onroerend goed, vindt dat grondig behandeld in het verzamelwerk *Hackfort, huis en landgoed*, in 1998 verschenen onder redactie van F. Keverling Buisman. Daarin komt uiteraard ook de familie Van Westerholt als bewoner van het huis aan de orde, maar het accent ligt, anders dan in mijn relaas, op de meest recente generaties. Bijdragen van M.V.T. Tenten en R. Faber aan *Hackfort, huis en landgoed* behandelen de familie vanaf de Bataafs-Franse tijd, met aansprekende details en anekdotes over vooral de laatste generatie. Voor de geschiedenis van de familie Van Westerholt in de tijd van de Republiek werd in het boek slechts beperkt ruimte gemaakt. De bijdrage van G. Verbeek en W.F.M. Ahoud, 'Het Huis Hackfort en zijn bewoners tot omstreeks 1800', bevat niettemin een duidelijk verslag van de goederenverwerving door achtereenvolgende generaties Van Westerholt en biedt een handzaam algemeen overzicht van de familie tot het einde van de Republiek. De dramatische gebeurtenissen die zich in de achttiende eeuw binnen en rond de familie afspeelden – mijn centrale thema – konden echter nauwelijks worden aangestipt.

Ik heb geprobeerd twee generaties Van Westerholt zo nauwgezet in hun woorden en daden te volgen, dat hun karakters en conflicten, deugden en gebreken duidelijk in beeld komen. Met het ambtelijk leven van betrokkenen heb ik mij slechts beziggehouden voor zover dat licht werpt op hun persoonlijkheden. Mijn interesse was dus vooral gericht op privécorrespondentie. In het huisarchief Hackfort bevinden zich interessante brieven van, aan en over de personen in kwestie, evenals andere documenten over hun levensloop, maar veel meer materiaal over de achttiende-eeuwse generaties Van Westerholt bleek aanwezig in het archief van het huis Enghuizen.

De havezate Enghuizen, ongeveer een kilometer ten noorden van het dorp Hummelo, was in het bezit van een tak van de familie Van Heeckeren. Jacob Adolf van Heeckeren, een loot aan die tak, trouwde in 1751 met een dochter van Johan Frederik van Westerholt, de toenmalige heer van Hackfort. Jacob Adolf was competent, energiek en hulpvaardig. Aangezien zulke eigenschappen in

die tijd binnen de familie Van Westerholt schaars waren, werd hij vanzelf de spil in de besognes van zijn aangetrouwde familie. Dat verklaart waarom een groot deel van de Westerholtse familiecorrespondentie uit de achttiende eeuw in zijn persoonlijk archief is terechtgekomen. Het gaat daarbij niet alleen om zijn eigen briefwisseling met de aangetrouwden. Ook correspondentie tussen andere leden van de familie en paperassen van andere aard zijn uiteindelijk bij hem beland in verband met zijn optreden als voogd, raadsman en toeverlaat.

Ik voer Jacob Adolf van Heeckeren alleen op in zijn rol van aangetrouwd familielid van de Van Westerholts, omdat het mij nu eenmaal om die familie ging, maar dat heeft wel tot gevolg dat deze druk bezette persoon onderbelicht is gebleven. Buiten zijn bemoeienissen met de onhandige Van Westerholts had hij niet alleen veel te doen in verschillende ambten, ook onder zijn eigen bloedverwanten heeft hij catastrofes onder controle moeten brengen. Hij verdient het om nog eens van meer kanten belicht te worden.

De brieven in de huisarchieven Hackfort en Enghuizen zijn niet van nummers voorzien, zodat eenduidige verwijzing alleen mogelijk is voor epistels waarop afzender, geadresseerde en datum staan vermeld. Helaas ontbreekt vooral de volledige datering nogal eens. Mensen die elkaar frequent schreven, hielden het liever bij 'donderdag', 'deze 21ste' of op zijn best '21 maart', of gebruikten een aanduiding in de trant van 'in antwoord op uw bericht over ...'. Voor de lezer die zelf brieven wil inzien, kan ik in zulke gevallen niet meer doen dan inventarisnummers opgeven; het kan dan nog veel gezocht zijn door een dik brievenpakket.

De twee huisarchieven bevonden zich ten tijde van mijn onderzoek (2011-2013) sowieso nog in een gebrekkige staat van ordening. Dat geldt vooral voor het archief Enghuizen. Daarin heb ik enkele brieven over merkwaardige gebeurtenissen in de familie Van Westerholt aangetroffen op plekken waar zij volstrekt niet thuishoorden. Sommige Westerholtse episoden zouden in het duister zijn gebleven als ik was afgegaan op de titels van briefbestanden, in plaats van domweg elk pak door te nemen, ongeacht wat de inventaris over de inhoud van dat pak beweerde. Ongetwijfeld zullen dezearchieven op zeker ogenblik goed geordend en beschreven worden, maar nu heb ik niet meer kunnen doen dan vermelden onder welke inventarisnummers ik stukken in 2011-2013 heb aangetroffen.

Briefwisseling binnen de familie Van Westerholt en met standgenoten buiten de familie speelde zich in de achttiende eeuw vrijwel uitsluitend af in het Frans. In de kennissenkring der Van Westerholts werd slechts door enkele freules in het Nederlands gecorrespondeerd. De Franse spelling was soms wonderlijk, de zinsbouw vaak van herkenbaar Nederlandse origine – men dacht dus

eerst in het Nederlands en vertaalde daarna – en sommige schrijvers strooiden flink met Nederlandse woorden, maar toch, men correspondeerde in het Frans, zelfs in de Achterhoek. Citaten uit zulke brieven heb ik in Nederlandse vertaling weergegeven, zonder expliciet te vermelden dat de brief in het Frans was gesteld. Geschriften aan rentmeesters en ander dienstvolk waren uiteraard steeds in het Nederlands.

De Oost-Gelderse en Overijsselse adel trouwde gemakkelijk met Kleefse en Westfaalse standgenoten. Ik heb ervoor gekozen het ‘von’ van Duitse immigrantennamen vanaf het ogenblik van vestiging in de Republiek als ‘van’ te schrijven, hoewel de praktijk was dat hun ‘von’ slechts langzamerhand voor ‘van’ week. Bijvoorbeeld, de Duitse gravin Sophia Charlotte von Wartensleben noem ik na haar intrek in huis Hackfort als kersverse echtgenote van Johan Frederik van Westerholt al direct ‘Van Wartensleben’. In werkelijkheid burgerde zich dat pas na verloop van tijd in.

Echtelijke vijanden

Het is een nacht in het jaar 1725. In huis Hackfort opent iemand driftig een venster van de grote zaal, buigt zich naar buiten en schouderd een geweer. Hij probeert zijn bovenlichaam zo te draaien dat hij door het raampje van de kamer boven hem naar binnen kan schieten. Dat gelukt hem niet, maar toch lost hij een schot, in het wilde weg omhoog.

Een 'goed' huwelijk

De man die uit de grote zaal van Hackfort naar buiten schoot, was de heer van Hackfort zelf. Zijn naam was Johan Frederik van Westerholt. Hij had het gemunt op zijn echtgenote Sophia Charlotte van Wartensleben. Zij was naar boven gevlucht, nadat hij weer eens had bedreigd haar nek te breken. Na zijn poging haar vanuit de grote zaal te beschieten, zocht zij, schreeuwend om hulp, toevlucht in een van de twee torens van Hackfort.

De knechten en meiden waren door het schot van de heer en de kreten van de vrouwe van Hackfort ongetwijfeld gewekt, maar zij kenden hun plaats. De enige die zich de vrijheid kon veroorloven op het tumult te reageren, was freule Van Heiden. Zij was een hartsvriendin van Sophia Charlotte en logeerde enige tijd op Hackfort. De freule vond haar vriendin bovenaan een torentrap, volkomen overstuur. Zij haalde de huishoudster erbij. Samen loodsten zij Sophia naar beneden. De huishoudster waakte gedurende de rest van de nacht bij haar werkgeefster.

Het dienstpersoneel ging de volgende ochtend aan het werk zonder onder elkaar veel woorden te besteden aan het kabaal van de afgelopen nacht, want zo bijzonder was dat niet geweest. Het kwam wel vaker voor dat hun heer zijn echtgenote met fysiek geweld bedreigde. Zijn gebruik van een vuurwapen was ook niet nieuw. Het was nog niet zo lang geleden dat hij haar met een geweer door het huis had achtervolgd en met zijn schoten iedereen de schrik op het lijf had gejaagd.

Johan Frederik van Westerholt was op 13 Juni 1697 gedoopt in de hervormde ('gereformeerde') kerk van Vorden. Hij was de enige zoon van Hendrik Willem



Afb. 2 Sophia Charlotte van Wartensleben, portret door Th. Onkruid, particuliere collectie (foto RKD).

van Westerholt bij diens tweede echtgenote Margaretha Elisabeth van Oer,¹ afkomstig uit een Westfaals adellijk geslacht in de omgeving van Osnabrück. Johan Frederik had een twee jaar jongere zuster Helena Beata Sabina Dorothea. Deze trouwde met een zekere Johan von Oer, drost van het ambt Iburg ten zuiden van Osnabrück en zeer waarschijnlijk een (achter)neef van Margaretha. Hendrik Willem van Westerholt had ook een zoon uit zijn eerste huwelijk met Johanna Sophia van Vittinghof, maar die jongen overleed al vóór zijn vader. Johan Frederik wist dus dat hij enig erfgenaam zou worden, al zou hij zijn zuster met een gematigd bedrag moeten uitkopen.

Op 30 september 1714 liet Johan Frederik van Westerholt zich inschrijven aan de academie van het Duitse stadje Lingen.² Wat hij daar wilde studeren, vermeldt de inschrijving niet. Wanneer een jonge edelman of een regentenzoon een academische opleiding volgde, deed hij dat meestal aan een juridi-

¹ Stamreeks Van Westerholt, *Nederland's Adelsboek* 46 (1953) 330-340. Een handig genealogisch schema van de familie vindt men bij Verbeek en Ahoud, 'Het huis Hackfort en zijn bewoners tot omstreeks 1800'.

² Tenfelde, *Album studiosorum Lingensis*, 23.

sche faculteit, maar Lingen lag niet bijzonder voor de hand als plaats om rechten te studeren ter voorbereiding op een bestuurlijke loopbaan. Daarvoor was een universiteit binnen de grenzen van de Republiek der Verenigde Nederlanden veel beter geschikt, want daar richtte men zich op het Nederlandse rechtssysteem, in Lingen niet.

Niet alleen het onderwerp van de studie van Johan Frederik van Westerholt is ongewis. Het is zelfs onduidelijk of hij überhaupt serieus heeft gestudeerd. Een academische titel, meester of doctor, heeft hij in ieder geval nooit gevoerd. Pas na het overlijden van zijn vader, in maart 1721, zien wij Johan Frederik uit de schaduw komen. Toen gebeurde er plotseling veel dat schriftelijke sporen heeft achtergelaten: hij werd beleend met de feodale goederen die zijn vader had gehouden, hij werd opgenomen in de Ridderschap van het Kwartier van Zutphen en hij trad in het huwelijk. We zullen die gebeurtenissen één voor één nader bezien.

Zijn belening maakte hem heer van Hackfort, Scherpenzeel en Peursum en bannerheer van Bahr en Lathum. Hoe waren die bezittingen aan de familie Van Westerholt gekomen? Het geslacht ontleende zijn naam aan de heerlijkheid Westerholt ten noordwesten van Dortmund, aan de noordkant van het tegenwoordige Roergebied. In de vijftiende en zestiende eeuw was een tak van de familie door huwelijk in het bezit gekomen van enige goederen in Oost-Nederland, maar Hackfort was daar nog niet bij. Daar zetelde toen nog het geslacht Van Hackfort, laat in de zestiende eeuw voor korte tijd opgevolgd door de familie Van Raesfelt. Hackfort is in handen van de familie Van Westerholt gekomen als gevolg van het huwelijk van ene Hendrik van Westerholt met Agnes van Raesfelt. Hun zoon Borchard (1566-1631) was de eerste Van Westerholt die zich heer van Hackfort kon noemen. Borchards zoon Hendrik (1590-1658) kwam door huwelijk in het bezit van huis en heerlijkheid Scherpenzeel³ op de grens met Utrecht en van de heerlijkheid Peursum in de Alblasserwaard. De oudste zoon van deze Hendrik, Borchard Willem (1615-1675), kocht in 1672 de bannerheerlijkheid Bahr en Lathum, waartoe een uitgebreid complex van goederen en rechten behoorde.

Huis Hackfort had de status van havezate, wat inhield dat het gold als passende woonstee voor een ridder. Bezit van een havezate was één van de voorwaarden voor opname in de Ridderschap van het Kwartier van Zutphen. Verder moesten alle acht grootouders van adel zijn, diende men een bepaald minimum aan bezittingen hebben en moest men het calvinisme aanhangen. Johan Frederik van Westerholt kon zijn vader probleemloos opvolgen in de ridderschap: hij was heer van de havezate Hackfort geworden, van vaderskant waren zijn kwartieren al aan de ridderschap bekend en hij kon bewijzen overleggen van de adeldom van zijn vier overgrootouders van de kant van zijn moeder

3 Jas, *Kastelen in Gelderland*, 446-448.